

Nederlands
Jeugdinstituut

De gevolgen van corona- maatregelen voor kinderen

Een eerste indruk

December 2020 | Paula Speetjens, Caroline Vink, Deniz Ince, Josette Hoex

Inleiding

Veel jongeren en jongvolwassenen voelen zich door de coronamaatregelen ernstig beperkt in hun sociale leven en maken zich zorgen over hun toekomst. Maar wat betekent de coronapandemie voor kinderen in de basisschoolleeftijd?

In dit stuk bespreken we de impact van coronamaatregelen op de ontwikkeling van basisschoolkinderen. Alles wijst erop dat de uiteindelijke effecten op de ontwikkeling van kinderen grotendeels bepaald worden door de manier waarop het gezin en de omgeving ermee omgaan. Kinderen met ondersteunende leefomgevingen en stevige sociale netwerken zijn veerkrachtiger en beter bestand tegen stresserende omstandigheden en hebben meer kans op te groeien tot evenwichtige volwassenen.

Het wegvallen of ontbreken van sociale steunstructuren door de coronamaatregelen kan een verslechtering betekenen van de situatie in gezinnen waarin al voor de coronapandemie sprake was van stressvolle of problematische omstandigheden. De opvoeding en ontwikkeling van kinderen komt daardoor nog meer onder druk te staan.

We hebben de beschikbare onderzoeksresultaten naar de impact van coronamaatregelen afgezet tegen wat we weten over de ontwikkeling van kinderen. Omdat we nog middenin de pandemie zitten, is de impactanalyse een momentopname. Ook zijn er internationaal nog weinig onderzoeken naar de gevolgen voor de allerjongsten. Deze notitie gaat daarom over kinderen in de basisschoolleeftijd, tussen 4 en 12 jaar.

Ontwikkelingstaken en opvoedingsopgaven

Opgroeïende kinderen staan voor een hele serie ontwikkelingstaken. Soms komen die taken voort uit eisen en verwachtingen die de omgeving stelt, soms meer uit lichamelijke groei, invloed van hormonen, cognitieve sprongen of hersenontwikkeling.

Vaardigheden en veiligheid

Om zich positief te kunnen ontwikkelen moeten kinderen zich op verschillende leeftijden vaardigheden eigen maken waarmee ze de taken waarvoor zij gesteld worden goed kunnen vervullen. Daarbij hebben ze liefdevolle steun en stimulering van hun ouders en andere opvoeders nodig. Ook moet hun leven een bepaalde mate van veiligheid en voorspelbaarheid hebben, waardoor er letterlijk en figuurlijk ruimte is voor ontwikkeling. Om kinderen de steun te bieden die ze nodig hebben bij het volbrengen van hun ontwikkelingstaken liggen er voor ouders in iedere leeftijdsfase van het kind bepaalde opvoedingsopgaven.

In onderstaande schema's staan voorbeelden van ontwikkelingstaken en daarbij horende opvoedingsopgaven voor kinderen van 0 tot 12 jaar.

0-2 jaar

Belangrijkste milieus	Ontwikkelingstaken	Opvoedingsopgaven	Normale uitdagingen
Gezin Opvang	<ul style="list-style-type: none"> • Veilige hechting • Lichaamsbeheersing • Exploratie en spelen • Autonomie en een individu worden. 	<ul style="list-style-type: none"> • Soepele verzorging • Sensitief en responsief reageren op gedrag van het kind • Letterlijk beschikbaar zijn • Structuur bieden • Ruimte geven voor exploratie • Spelen en praten • Ontwikkeling stimuleren 	<ul style="list-style-type: none"> • Voedingsproblemen • Slaapproblemen • Scheidingsangst • Angst voor vreemden, donker, geluiden en onbekende situaties • Incidenteel huilen

2-4 jaar

Belangrijkste milieus	Ontwikkelingstaken	Opvoedingsopgaven	Normale uitdagingen
Gezin Buurt Opvang Media	<ul style="list-style-type: none"> • Representatie vaardigheden • Taalvaardigheid en denkontwikkeling • Zelfsturing (enige mate kunnen beheersen van emoties en gedrag) • Constructieve omgang met leeftijdgenootjes • Socialisatie • Zelfredzaamheid • Sekserol-identificatie 	<ul style="list-style-type: none"> • Sensitiviteit voor cognitief niveau (praten, informatie en uitleg geven, ontwikkeling stimuleren) • Respect voor autonomie én grenzen stellen • Bevorderen zelfsturing (impulscontrole) 	<ul style="list-style-type: none"> • Angst voor vreemden, donker, geluiden en onbekende situaties • Koppigheid • Driftbuien • Agressie • Ongehoorzaamheid • Druk gedrag • Niet zindelijk zijn • Zeuren

De ontwikkelingstaken en opvoedingsopgaven voor leeftijdscategorieën 4-6 en 6-12 jaar staan op de volgende pagina.

4-6 jaar

Belangrijkste milieus	Ontwikkelingstaken	Opvoedingsopgaven	Normale uitdagingen
Gezin Basisschool Opvang Verenigingen Media	<ul style="list-style-type: none"> • Schoolse vaardigheden • Taal- en denkontwikkeling • Executieve vaardigheden (zelfsturing) • Gezinsnormen eigen maken, houden aan regels • Vriendschappen sluiten • Ontwikkeling gewetensontwikkeling schaamtegevoelens • Digitale vaardigheden (apparaten gebruik beheersen/besturen) 	<ul style="list-style-type: none"> • Aanmoedigen sociaal gedrag • Gelegenheid geven voor omgang met leeftijdsgenootjes • Respectvol omgaan met verschillen in etniciteit en gender • Grenzen bij ander en zelf leren herkennen, aangeven en respecteren • Regels en grenzen uitleggen en stellen rond mediagebruik en gedrag • Loslaten en vertrouwen geven 	<ul style="list-style-type: none"> • Niet gegronde angsten • Ruzies met leeftijdsgenoten • Zindelijkheid • Schoolweigerings • Gebrek zelfsturing.

6-12 jaar

Belangrijkste milieus	Ontwikkelingstaken	Opvoedingsopgaven	Normale uitdagingen
Gezin Opvang School Verenigingen Peergroep Media	<ul style="list-style-type: none"> • Vergroten zelfstandigheid • Gebruik infrastructuren (geld, vervoer, vrijetijdsvoorzieningen sociale media) • Schoolse vaardigheden • Internet en sociale media vaardigheden; • Acceptatie door leeftijdgenoten • Sociaal gedrag • Samenwerken, conflicten oplossen 	<ul style="list-style-type: none"> • Bevorderen zelfsturing • Bewust leren omgaan met media, zoals tijd, inhoud en contacten • Gelegenheid geven voor omgang met leeftijdsgenootjes • Respectvol omgaan met verschillen in etniciteit en gender • Grenzen bij ander en zelf leren herkennen, aangeven en respecteren • Ondersteunen bij onderwijs • Waardering voor schoolprestaties 	<ul style="list-style-type: none"> • Ruzies, pesten • Concentratie problemen • Laag prestatieniveau • Niet naar school willen • Incidenteel stelen of vandalisme • Overmatig gamen of gebruik andere media zoals televisie • Cyberpesten

Onderzoek naar de gevolgen van corona

De onderzoeken die tot nu toe gedaan zijn naar de impact van de coronapandemie op kinderen leveren een gevarieerd beeld op. Enerzijds blijkt dat de angst is toegenomenⁱⁱⁱ, de ervaringen met online en afstandsonderwijs heel wisselendⁱⁱⁱ waren, de rust in gezinnen onder druk^{iv} kwam te staan, gekozen opvoedstrategieën minder sensitief zijn en kinderen minder ouderlijke warmte ervaren^{vi}. Ouders geven zelf aan dat zij minder veerkrachtig uit de lockdown van het voorjaar van 2020 zijn gekomen^{vii}. Anderzijds zijn er signalen dat het gezinsleven kalmer werd, met meer doordeweekse rust en minder hectische weekenden doordat sportwedstrijden, kinderfeestjes en verplichte sociale activiteiten wegvielen. Opvallend is ook dat veel ouders en kinderen in het begin het wegvallen van therapie, bijles en andere vormen van begeleiding, als positief hebben ervaren. En voor kinderen die school als onveilig of belastend ervaren vanwege pesten, hoge prestatiedruk, of te weinig uitdaging bracht het zelfs emotionele verlichting dat zij niet naar school hoefden.

In de omgang met kinderen was er meer rust en nabijheid; een impact die jonge ouders benoemden als 'meer opvoedgeluk'. Kortom: de leefwerelden van ouder en kind kwamen dichterbij elkaar, verrijkten elkaar, maar zaten elkaar ook soms behoorlijk in de weg^{viii}.

Positieve en negatieve invloed

Het algemene beeld dat uit de onderzoeken naar voren komt is dat een deel van de kinderen flink beïnvloed is door de coronamaatregelen, met zowel positieve als negatieve ervaringen tot gevolg. Ouders verdeelden zorg en arbeid beter onder elkaar en hadden door minder drukke agenda's meer ruimte voor een gezinsgericht leven. Helaas was de keerzijde dat kinderen tijdens de lockdown minder bewogen, dat meer kinderen meer zorgen meldden in gesprekken met De Kindertelefoon en dat er in bepaalde gezinnen juist minder aandacht was voor de opvoeding^{ix}.

Overigens ontbreekt in het huidige onderzoek grotendeels wat kinderen zelf van deze periode vinden. Pedagoog Micha de Winter spreekt in dit verband over het belang van *agency*: het vermogen van kinderen om bewust doelgericht te kunnen handelen, voor zichzelf te spreken en actief na te denken over hun eigen leven en dat van hun omgeving. Als we willen weten hoe het echt gaat met kinderen, dan moeten we henzelf daar dus meer naar vragen.

Duiding van de uitkomsten

De eerste indruk op grond van de recente onderzoeken is dat de meeste kinderen de veerkracht hebben om met hun ervaringen om te gaan en er overheen te groeien. Dat geldt vooral wanneer ze opgroeien in een stabiel gezin, dat is ingebed in een stabiel sociaal steunsysteem en waar externe zekerheden, zoals werk en inkomen, relatief onaangetast bleven. Hun situatie is in die zin vergelijkbaar met andere tijdelijke 'rampen' in een kinderleven, zoals echtscheiding, verhuizing of langdurige ziekte. In deze levensfase passen kinderen met een werkend steunsysteem zich relatief veerkrachtig aan veranderingen aan en pikken ze de draad van het normale leven ook weer snel op zodra de situatie voor hen enigszins voorspelbaar wordt, in welke versie dan ook.

Maar er is ook een groep kinderen voor wie de maatregelen extra hard en negatief uitpakken door een stapeling van negatieve factoren. Hun dagelijks leven was ook zonder pandemie al

onvoorspelbaar. Zij groeiden al vóór februari 2020 op in een minder stabiel gezin met minder sociale steun uit hun dagelijkse leefomgeving en hun eigen sociale netwerken of die van hun ouders of andere opvoeders. Deze kinderen zijn door de pandemie op vele vlakken -nog- slechter af. Zij hebben grotere leerachterstanden opgelopen, zitten opgesloten in gewelddadige thuissituaties en ondervinden nog meer druk van al bestaande problemen zoals analfabetisme, armoede en kansengelijkheid^x. Ook kinderen in ogenschijnlijk acceptabele omstandigheden, maar met zwakke sociale vaardigheden of een neiging naar somberte en angst, zijn weggezaakt in sociale isolatie.

Veerkracht en sociale steun

De impact van de coronamaatregelen in gezinnen lijkt te worden beïnvloed door factoren als sociaal steunsysteem, psychische gezondheid en mentale veerkracht van ouders en grootouders, financiële stabiliteit en baan zekerheid, bestaande problematiek en aanwezige veerkracht binnen het brede gezinssysteem. Als deze factoren er goed voorstaan, houden ze het dagelijks leven overeind, waardoor het gezin kan blijven fungeren als uitvalsbasis en oplaadpunt voor kinderen en ouders.

De coronamaatregelen blijken vooral een aanslag te zijn op het sociale steunsysteem van gezinnen. Door een tekort aan mogelijkheden voor contact en ontmoeting kan de steun uit de dagelijkse leefomgevingen en de sociale netwerken van ouders en kinderen noodgedwongen tot een minimum zijn beperkt. Door het wegvallen van natuurlijke contactmomenten tussen ouders onderling, met vanzelfsprekende medeopvoeders, zoals professionals in de dagelijkse leefomgevingen van kind en ouders, ontbreekt als het ware 'de smeerolie' voor opvoeden en opgroeien. Het terloops bespreken van vragen als 'Hoe pak jij dit aan?', 'Is dit gedrag normaal?', 'Hoeveel uur mogen ze op een scherm?' en 'Wanneer praten we over iets anders dan onze kinderen?', schiet er bij in.

Zolang kinderen op de basisschool zitten is er een direct verband tussen het welbevinden van de ouders en het welbevinden van de kinderen. Angst en onrust bij ouders maakt de thuissituatie voor een kind onvoorspelbaar en instabiel, en veroorzaakt ook bij het kind angst en onrust. Om iets te kunnen zeggen over de impact van corona op kinderen is het daarom belangrijk om inzicht te krijgen in hoe het gaat met de ouders en hun sociale steunsysteem.

Gevolgen maatregelen en lockdown

Het is duidelijk dat de coronamaatregelen het dagelijks leven van gezinnen heeft veranderd, maar komen daarmee ook de ontwikkelingstaken van kinderen en de opvoedingsopgaven van ouders in het gedrang? Zijn opvoeders in staat in deze bijzondere tijden hun kinderen de liefdevolle steun en stimulering te bieden die zij nodig hebben? Om hierop een antwoord te kunnen geven, maken we onderscheid tussen: de lockdown in het voorjaar van 2020, de lockdown in de winter van 2020 en de minder vrijheidsbeperkende maatregelen van het tussenliggende najaar.

Tijdens de lockdown in het voorjaar waren kinderopvang, scholen, club- en buurthuizen dicht, was er afstandsonderwijs, lagen sportactiviteiten stil en werkten ouders voornamelijk thuis. Ook het fysieke contact met mensen in sociale netwerken, zoals grootouders en vrienden, was minimaal. Kinderen zaten hele dagen thuis. In de zomer en het najaar kregen kinderen tot 12 jaar veel meer ruimte en vrijheden. Ze gingen relatief gewoon naar kinderopvang en school, zagen hun leeftijdsgenootjes en mochten weer samen sporten.

Ook ouders kregen iets meer ruimte doordat de kinderen overdag naar de kinderopvang of school waren en ze slechts bij quarantaine of bij ziekte thuisonderwijs verzorgden.

Zonder twijfel hebben de coronamaatregelen tijdens de eerste Nederlandse lockdown voor zowel kinderen als ouders de meeste, vooral negatieve, gevolgen gehad. Omdat het sluiten van vriendschappen, het leren samenwerken en oplossen van (sociale) problemen voor kinderen in de leeftijd van 4 tot 12 jaar belangrijke ontwikkelingstaken zijn, kunnen de zwaardere maatregelen vooral voor hen op langere termijn negatieve effecten hebben. Ook ouders zijn tijdens de eerste lockdown zwaar belast. Thuiswerken, kinderen de hele dag thuis bezighouden en hen begeleiden bij onderwijstaken, in combinatie met compleet weggevalen of zeer beperkte steun uit het sociaal netwerk vormden voor ouders een extra uitdaging.

Doordat de eerste lockdown in vergelijking met andere landen niet al te lang duurde, lijken de negatieve effecten voor de meeste kinderen en gezinnen beperkt gebleven. Wel zijn kinderen in kwetsbare gezinnen die bijvoorbeeld opgroeien in achterstandsituaties, met laagopgeleide ouders, kleine behuizing, beperkte ict-middelen en armoede, er zeker harder door geraakt. Doordat hun ouders veelal de vaardigheden missen om het thuisonderwijs te begeleiden, en doordat gezinnen soms ook buiten het vizier van de school vielen, zijn bij deze kinderen de leerachterstanden toegenomen.

De maatregelen tijdens het najaar waren voor kinderen tot 12 jaar minder ingrijpend. Hun gewone leven ging immers grotendeels door en daardoor werden hun ouders ook minder zwaar belast. Er zijn signalen dat de veerkracht in gezinnen en steunsystemen op minder hoog niveau is dan bij aanvang van de voorjaarslockdown^{viii}. In de week van deze publicatie is de tweede Nederlandse lockdown afgekondigd, waarbij basisscholen en kinderdagverblijven tot 18 januari sluiten. De impact van deze tweede lockdown zal in de loop van 2021 duidelijk worden.

Extra uitdagingen door gezinsomstandigheden

Hoeveel golven van de pandemie we nog krijgen en welke maatregelen nog volgen, weten we nog niet. Wel kunnen we er op grond van bestaande kennis en ervaring van uitgaan dat de uiteindelijke effecten van de coronamaatregelen op de ontwikkeling van kinderen grotendeels bepaald worden door de manier waarop het gezin en de omgeving ermee omgaan. Als ouders in staat blijven hun kinderen praktisch en emotioneel te steunen en stimuleren, zijn er niet of nauwelijks negatieve effecten op de ontwikkeling van basisschoolkinderen te verwachten. Zolang kinderen zich fysiek en emotioneel veilig voelen en hun leven min of meer voorspelbaar blijft, gaat hun ontwikkeling door. Misschien een beetje trager, misschien ietsje anders, maar in ieder geval niet of nauwelijks beschadigend.

Maar er zijn ook kinderen en ouders die door de omstandigheden waarin zij opgroeien en opvoeden door corona met extra uitdagingen te maken hebben. Dat geldt onder meer voor kinderen van ouders met een verstandelijke beperking, kinderen in gezinnen met geldzorgen, kinderen van ouders met een migratieachtergrond, en ook voor kinderen die zelf psychosociale problemen hebben, bijvoorbeeld door een lichte verstandelijke beperking of adhd.

Stress en spanningen kunnen in deze gezinnen door de coronamaatregelen zodanig zijn toegenomen dat ze een bedreiging vormen voor een positieve relatie tussen ouders en kinderen. En het is bekend dat gebrek aan veiligheid en voorspelbaarheid een negatief effect heeft op de ontwikkeling van kinderen.

Sociale en praktische steun is voor kinderen in deze omstandigheden van extra groot belang. Juist zij hebben voor hun welbevinden en voorspoedige ontwikkeling de liefdevolle steun nodig van hun ouders en van andere volwassenen in hun omgeving, zoals pedagogisch medewerkers in de kinderopvang, leerkrachten en volwassenen in de buurt. Kinderen met ondersteunende leefomgevingen en sociale netwerken zijn veerkrachtiger en beter bestand tegen stresserende omstandigheden en hebben meer kans op te groeien tot gezonde volwassenen. Ook hun ouders zijn gebaat bij een goed sociaal netwerk, zoals beschreven in [Samen Opvoeden!](#)^{xi}. Daardoor staan ze meer ontspannen in de opvoeding, hebben ze meer zelfvertrouwen en gaan ze positievere relaties met hun kinderen aan. Het wegvallen of ontbreken van sociale steunstructuren door de coronamaatregelen kan daarom een verslechtering betekenen van de situatie in gezinnen waarin al voor de coronapandemie sprake was van stressvolle of problematische omstandigheden. De opvoeding en ontwikkeling van kinderen komt daardoor nog meer onder druk te staan.

Tot slot: In de nieuwe lockdown

Nu de tweede Nederlandse lockdown een feit is, moeten we leren van de eerste periode en dit keer de kwetsbare gezinnen in het oog houden terwijl tegelijkertijd voor iedereen het steunende netwerk gestimuleerd wordt. En hoewel we nog niet precies weten welke emotionele en materiele gevolgen de verscherpte coronamaatregelen hebben op gezinnen, is wel duidelijk dat een veerkrachtig gezin als positieve buffer werkt voor negatieve invloeden van buitenaf.

Reflecteren en anticiperen op effecten van de pandemie op basisschoolkinderen vraagt een brede blik op de gevolgen van de coronafase op gezinnen. Dus niet alleen aandacht voor mogelijk toenemend overgewicht onder kinderen of achterstand in schoolprestaties, maar juist ook aandacht voor het welbevinden van kinderen en hun ouders en steunende netwerken voor gezinnen. Een stevige en betrouwbare basis is belangrijk voor het kansrijk opgroeien van kinderen. Daarvoor is een steunende omgeving van groot belang.

ⁱ Nederlands Jeugdinstituut. (2020). #Ikpraatmee.

ⁱⁱ NOS Jeugdjournaal. (2020). [De meeste kinderen maken zich zorgen over corona](#).

ⁱⁱⁱ Engzell, P., Frey, A., & Verhagen, M. D. (2020). Learning Inequality During the Covid-19 Pandemic. <https://doi.org/10.31235/osf.io/ve4z7>

^{iv} Broer et al. (2020). [Gezinnen met kleine kinderen](#). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

^v Kinderombudsman (2020). [Kinderen zien opvallend vaak ook voordelen van corona](#).

^{vi} Donker, M. H., Mastrotheodoros, S., & Branje, S. (2020). Development of Parent-Adolescent Relationships During the COVID-19 Pandemic: The Role of Stress and Coping. <https://doi.org/10.31234/osf.io/urmt9>

^{vii} NCJ (2020). [Balans-ouders-cruciaal-voor-veilig-en-gezond-opgroeien-kinderen](#)

^{viii} <https://www.hu.nl/onderzoek/projecten/de-impact-van-covid-19-op-gezinnen>

^{ix} https://www.uu.nl/en/news/parents-and-their-children-experienced-less-warmth-during-lockdown?utm_medium=email

^x Eurochild. (2020). [Growing up in lockdown: Europe's children in the age of COVID-19](#)

^{xi} <https://www.nji.nl/nl/Kennis/Publicaties/NJi-Publicaties/Samen-opvoeden-!>